

ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої
освіти у 2023/2024 навчальному році

ГРОМАДЯНСЬКА ТА ІСТОРИЧНА ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ.
ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО.

З повномасштабним вторгненням російських військ в Україну 24 лютого 2022 року розпочався вирішальний етап російсько-української війни, а разом із тим новий етап глобальної історії, яка на наших очах разюче змінює Світ, Україну і кожного з нас. Героїчна боротьба проти російської агресії, захист українським народом ціною неймовірних зусиль і власних життів принципів демократії, свободи та справедливості перетворили Україну на один із провідних суб'єктів світової політики. Ця самовіддана боротьба по-новому віддзеркалила особливості та суперечності глобальних процесів та водночас посилила прийняття світовим співтовариством цивілізаційних цінностей. Війна з Росією врешті чітко визначила геополітичну орієнтацію України, яка тривалий час знаходилася на роздоріжжі – між євро-атлантичним і євразійським (точніше, проросійським) шляхами розвитку. Наразі російський проєкт в Україні назавжди поховано, а країна впевнено прямує до Євросоюзу і НАТО.

Війна також потужно вплинула на процеси, які відбуваються у самому суспільстві і передусім це стосується процесу увиразнення і консолідації української політичної нації. Хоча цей хід не припинявся впродовж усього періоду незалежності і навіть подекуди розвивався по висхідній, він значно прискорився та досяг свого апогею саме під час російсько-української війни.

Ніколи за весь 30-річний період розвитку в українському суспільстві не було такої єдності відносно питань, які традиційно були дискусійними: мова, історична пам'ять, церква та проєвропейська орієнтація. У суспільстві практично досягнуто консенсусу щодо радикальної відмови від комуністичної та імперської російської спадщини. Особливу роль в цих процесах відіграє вивчення в закладах загальної середньої освіти історії України, всесвітньої історії, громадянської освіти, основ правознавства та курсів морального спрямування.

Міністерством освіти і науки України затверджено «Типову освітню програму для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти» (наказ Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021 р. № 235, <https://drive.google.com/file/d/1b9Xkh0UQHaX52oxTz6ZzMgm9WUurHadb/view>), що поетапно впроваджується, починаючи з 2022/2023 навчального року.

Для реалізації громадянської та історичної освітньої галузі Державного стандарту базової середньої освіти (5 -6 клас) з переліку назв навчальних предметів та інтегрованих курсів, визначених Типовою освітньою програмою, різними авторськими колективами створено 12 модельних навчальних програм

для 5-6 класів, яким надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України».

Модельні навчальні програми слугують основою для розроблення навчальних програм, навчальної та навчально-методичної літератури і уможливають реалізацію закладами освіти академічної свободи.

Згадані вище модельні навчальні програми та навчально-методичне забезпечення до них розміщено на офіційному вебсайті Міністерства освіти і науки України (<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayins-koyi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>) й офіційному вебсайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» (<https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/hromadians-ka-ta-istorychna-osvitnia-haluz/>).

Оскільки всі модельні навчальні програми для 5 і 5-6 класів є авторськими, то їхні підходи втілюються в авторських підручниках та додаткових навчально-методичних матеріалах. Вільний доступ до цих матеріалів відкрито на офіційному сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» у рубриці «Навчально-методична скарбниця НУШ 5-6 класи» (https://docs.google.com/spreadsheets/d/1mC99CMln4MEbhW_G4v62ptgK8i0MpJ_Av/edit#gid=795922471). Тут уміщено календарно-тематичне планування, методичні рекомендації для вчителів та навчально-методичні комплекти для пілотування відповідних програм.

У **2023/2024 навчальному році у 6 класі** вчительство, завершуючи адаптаційний цикл, продовжить працювати за обраними модельними навчальними програмами.

Модельні навчальні програми з громадянської та історичної освіти пропонують три види інтегрованих курсів:

- інтеграцію історії України та всесвітньої історії у програмах для 6 класу «Історія України. Всесвітня історія» двох авторських колективів;
- інтеграцію трьох предметів: історія України, всесвітня історія та громадянська освіта у програмах інтегрованого курсу для цілісного адаптаційного циклу 5-6 класу, які об'єднані у два типи програм: «Досліджуємо історію і суспільство» (три авторських колективи) та «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти» (три авторських колективи).

Важливого значення в умовах завершення адаптаційного циклу базової середньої освіти набуває щільність пропонованого авторами модельних навчальних програм змісту та його розподілення (баланс) між 5 та 6 класами. За умов мінімальної та рекомендованої кількості годин для 6 класу в орієнтовно 70 годин річного навантаження календарно-тематичне планування має передбачати не лише уроки опанування змісту, але й уроки формування наскрізних умінь, можливостей впроваджувати *діяльнісний підхід* до навчання, час для здійснення повторення, узагальнення, упровадження різних форм оцінювання. Під час створення освітньої програми закладів загальної середньої освіти вчителі історії та громадянської освіти можуть обґрунтувати необхідність виділення на курс

громадянської та історичної освітньої галузі додаткової 1 години на передбачену Типовою освітньою програмою максимальну кількість годин для галузі в 105 годин річного навчального часу. Важливість предметів та інтегрованих курсів громадянської та історичної освіти в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України посилюється потребою зміцнення національної ідентичності, виховання патріотизму та формування базових громадянських компетентностей і навичок.

Зміст модельних навчальних програм і створеного відповідно до нього навчального контенту для 6 класу закладів загальної середньої освіти спрямовано на досягнення загальної мети шкільної історичної освіти: формування в учнів самоідентичності та почуття власної гідності на основі осмислення соціального й морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті загального історичного процесу.

Для організації навчання історії в 6 класі принципове значення мають активні та інтерактивні методи і види навчальної діяльності, на яких акцентовано увагу в модельних навчальних програмах. Це зокрема:

- навчально-пізнавальна (здатність розуміти мету діяльності, сприймати та систематизувати інформацію);
- дослідницька (здатність аналізувати різні типи джерел);
- пошукова (здатність знаходити інформацію та вирізняти в ній факти від суджень);
- творча (здатність перетворювати інформацію з одного виду в інший, самостійно продукувати інформацію);
- проєктна (здатність планувати та здійснювати власні активності);
- моделювання (здатність створювати імітаційні моделі життєвих ситуацій з метою їх подальшого аналізу);
- інтерактивна (здатність долучатися до різних форм колективної взаємодії задля досягнення спільної мети);
- дискусійна (здатність здійснювати власну оцінку, сприймати оцінку інших та виробляти узагальнену позицію).

Пропоновані види навчальної діяльності, не обмежуючи автономію і творчість учителя/вчительки, забезпечують багатоманітність і полілогічність організації діяльності учнів. Вчитель/вчителька може диференціювати та/або ускладнювати кожний із пропонованих видів діяльності за рахунок зменшення допомоги учням аж до їхньої повної самостійності чи ускладнення завдань, пропонуючи їм оперувати більшим обсягом інформації чи складнішими способами діяльності. Він може підбирати індивідуальні завдання і корегувати очікувані результати для конкретних учнів, ураховуючи їхню зацікавленість, інтелектуальні здатності та емоційний стан.

Беручи до уваги вікові особливості пізнавальної діяльності дітей 11-12 років, маємо продовжити формувати первинні поняття та уявлення про розвиток, предмет вивчення й суспільну роль історії як науки і як живої пам'яті про життя людей у минулому. Учні/учениці мають також опанувати на початковому рівні (уміти оперувати) значною кількістю історичних термінів. Передбачається також ознайомлення дітей з історичними джерелами різних типів – як писемними, так

і речовими, у тому числі з пам'ятками культури, що формують навколишнє історичне середовище.

У модельних навчальних програмах відсутній розподіл навчальних годин за розділами. У межах загальної річної кількості годин учитель може самостійно визначати час для роботи над кожним розділом програми, але не порушуючи при тому повноти завдань, визначених як результати і зміст навчально-пізнавальної діяльності.

Діяльність учителя/вчительки з оцінювання учнів/учениць за обраною модельною програмою має здійснюватись шляхом поточного і підсумкового оцінювання. Основою оцінювання є передбачені відповідною модельною навчальною програмою очікувані результати навчальної діяльності школярів/школярок або складники ключових компетентностей і наскрізних умінь, що мають формуватись (розвиватись) під час навчання, а саме: мінімальний обсяг знань, обов'язковий для засвоєння учнем/ученицею у відповідності до його/її індивідуального розвитку та пізнавальних можливостей; основні уміння й навички, формування/розвиток яких передбачено програмою; формування ціннісного ставлення учня/учениці до історичних, суспільних, життєвих явищ і подій, що досліджуються. Такі результати подані до кожного з розділів програм і слугуватимуть орієнтирами для тематичного/підсумкового оцінювання школярів. Результати кожного уроку пропонувані авторами у календарно-тематичному плануванні є критеріями формувального оцінювання.

Під час оцінювання важливо керуватись моніторингом особистісного поступу здобувачів освіти у виконанні навчальних завдань, дотримання ними принципів академічної доброчесності.

Варто звернути увагу на відповідність запланованих цілей кожного, окремо взятого уроку у 5-6 класах очікуваним результатам навчання, закладеним в модельній навчальній програмі за якою навчаються учні. Вчитель у підготовці до уроку має спиратися на компетентнісний потенціал та базові знання громадянської та історичної освітньої галузі Державного стандарту базової середньої освіти (Додаток 17). Очікувані результати уроку мають корелюватися з орієнтирами для оцінювання вимог до обов'язкових результатів навчання учнів (Додаток 18).

З історії не передбачено «обов'язковості» письмових узагальнювальних чи контрольних робіт. Формати (усні, письмові, комбіновані; «паперові», електронні) завдань для уроків узагальнення та/або тематичного контролю учитель/вчителька обирають самостійно. Важливо враховувати мотиваційний характер формувального та тематичного оцінювання, баланс вимог поточного оцінювання щодо знань та вмінь учнів/учениць та компетентнісний, розвиваючий потенціал формувального оцінювання.

На уроці тематичного контролю оцінюються результати виконання завдань усіх присутніх учнів. Виставлені бали за такі уроки допомагають визначити перебіг динаміки пізнавальної діяльності школярів/школярок і більш об'єктивно здійснювати тематичні, а згодом семестрові оцінювання. Згідно з «Інструкцією з ведення класного журналу...», затвердженою наказом Міністерства освіти і науки України від 03 червня 2008 р. № 496, «при виставленні тематичної оцінки

враховуються всі види навчальної діяльності, що підлягали оцінюванню протягом вивчення теми».

При розробці завдань для перевірки слід орієнтуватися на очікувані результати та перевіряти рівень їх досягнення здобувачами освіти.

Завдання для перевірки мають мати такі характеристики:

- конкретність – чітке формулювання конкретних вимог та окреслення програмного результату, який перевіряється;
- вимірюваність – пропоновані завдання мають дійсно перевіряти запланований програмний результат навчання;
- доречність – інструменти перевірки мають відповідати віковим особливостям здобувачів.

Поглиблене вивчення предмета має заохочуватися та відзначатися високими оцінками. Не припускається зниження оцінки за незнання матеріалу, що відсутній у шкільній програмі.

Учнівські зошити з історії учительки/учителі можуть переглядати один раз на семестр, і оцінка за ведення зошита може виставлятися в журнал. У такому випадку вона прирівнюється до поточної. Так само вчительці/вчителю слід діяти з виконаними в зошитах практичними чи творчими завданнями, завданнями на контурних мапах. В учнівських рукописних зошитах можуть міститися супровідні записи, таблиці, замальовки, опорні схеми, виконані «від руки», простими чи кольоровими олівцями, ручками.

Підручники, посібники (у тому числі електронні), робочі зошити з друкованою основою, зошити для контролю та/або корекції пізнавальних досягнень, атласи, контурні, настінні мапи, що використовуються на уроках, повинні мати грифи Міністерства освіти і науки України.

ІСТОРІЯ **7 – 11 КЛАС**

У 2023/2024 навчальному році в 7-11 класах чинними є навчальні програми з історії, затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698:

– «Історія України. 7-9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти».

– «Історія України. 10-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти».

– «Всесвітня історія. 7-9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти».

– «Всесвітня історія. 10-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти».

– «: Україна і світ (інтегрований курс). 10-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти».

Усі навчальні програми розміщено у відповідній рубриці офіційної веб-сторінки Міністерства освіти і науки України (<https://mon.gov.ua/ua>).

Ці ж програми рекомендовано використовувати для класів з поглибленим

вивченням історії. Вчитель/вчителька розробляють календарне планування на основі рекомендованих програм. Кількість годин на вивчення тієї чи іншої теми визначаються вчителем/вчителькою самостійно. При цьому рекомендуємо більше годин відводити на практичні роботи.

Відповідно до чинних навчальних програм навчання предметів «Історія України» і «Всесвітня історія» може здійснюватися паралельно або послідовно. Для підвищення ефективності навчальної діяльності учнів/учениць та розподілу навчального часу в навчальних програмах запропоновано синхронізувати навчання історії України та всесвітньої історії в 7-11 класах. Перехід до синхронізації може відбутися на початку або впродовж навчального року, наприклад, на початку семестру. Вчителька/учитель може використовувати запропоновані в навчальній програмі таблиці синхронізації або вносити в них доречні зміни.

Історична освіта в закладах загальної середньої освіти реалізується на навчальних заняттях із предметів і курсів інваріантної та варіативної складових навчального плану освітньої програми закладу, а в старших класах – на навчальних заняттях із предметів і курсів за вибором відповідно до одного з визначених рівнів (рівень стандарту – обов’язковий мінімум змісту навчального предмета; рівень профільної підготовки – поглиблений зміст з орієнтацією на майбутню професію).

2 травня 2023 року Постановою Верховної Ради України № 3078-IX було схвалено Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких». Рекомендуємо використовувати основні тези зазначеної Постанови під час вивчення подій російсько-української війни та у позакласній роботі.

У навчанні учнів історії та громадянської освіти Міністерство освіти і науки України рекомендує використовувати посібники «Нариси з історії Криму XVIII – початку XIX ст.: додатковий матеріал для вчителів» для 7-8 класів загальної середньої освіти / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / за редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф., Євтушенко Р. І.), «Історія Криму першої половини XX ст. Нариси. Навчальний посібник 10 клас.» /Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / за редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф., Євтушенко Р. І.); «Нариси з історії Криму у XX ст.: 1939–1990 рр.: додатковий матеріал для вчителів для 10 класу загальної середньої освіти. Навчально-методичний посібник / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / за редакцією Волошенюк О. В., Євтушенко Р. І.), Нариси з історії Криму у XX-XXI ст.: 1990–2014 рр.: додатковий матеріал для вчителів для 11 класу загальної середньої освіти. Навчально-методичний посібник / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / За редакцією Волошенюк О. В., Євтушенко Р. І.»

Видання доступні за такими покликаннями: <https://aup.com.ua/dodatkovimateriali-do-urokiv-istori/>, <https://aup.com.ua/istoriya-krimu-pershoi-polovini-khkh-st-na/>, <https://aup.com.ua/19786-2/>, <https://www.aup.com.ua/narisi-z-istorii-krimu-ukhkh-khkh-st-1990-2014-r/>

Також рекомендуємо книгу «Українська історія в кінофільмах: посібник для вчителя / Волошенюк О. В., Мокрогуз О. П., Новікова Л. Є., Тримбач С. В., Черков Г. А. / за редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф. ». <https://aup.com.ua/ukrainska-istoriya-v-kinofilmakh-pos/>.

Звернення до українських кінотекстів дасть змогу популяризувати кінематографічну грамотність та через призму мистецьких творів дискутувати про конфліктні ситуації і складні соціальні процеси в Україні. Матеріали можуть бути використані під час вивчення курсів за вибором, факультативів, виховних годин, занять гуртків юних істориків, журналістів тощо.

При викладанні історії та громадянської освіти рекомендуємо використовувати такі видання: «Освітні практики із запобігання інфодемії, або Як не ізолюватися від правди. Навчальний посібник / за редакцією Волошенюк О., Іванова В., Кулакова А.» (<https://aup.com.ua/osvitni-praktiki-iz-zapobigannya-info/>) та відповідний відеокурс <https://medialiteracy.org.ua/videokurs-osvitni-praktyky/>); «НАТО – сила, що захищає мирних громадян» / Т. Бакка, О. Волошенюк, О. Желіба, Р. Євтушенко, Т. Мелещенко, О. Мальований, О. Мокрогуз; за ред. О. Волошенюк, С. Дьоми . <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2023/03/10/Posibnyk-NATO.syla.shcho.zakhyshchaye.myrnykh.hromadyan.10.03.2023.pdf>.

Державний стандарт базової середньої освіти містить значний **медіаосвітній потенціал**. Для його реалізації створено дві навчальні програми «Основи медіаграмотності» для 5-6 та 7-8 класу закладів загальної середньої освіти, яким надано гриф «Схвалено для використання в освітньому процесі». (<https://www.aup.com.ua/mediaosv/navchalni-programy/>)

Помічним для вчителів історії та громадянської освіти буде посібник «Медіаосвіта в Державному стандарті базової середньої освіти (5–6 класи (авт.О. П. Мокрогуз, О. В. Волошенюк, Г. А. Дегтярьова, І. П. Старагіна, Р. В. Шаламов; за заг. ред. В. Ф. Іванова., О. В. Волошенюк) <https://aup.com.ua/mediaosvita-v-derzhavnomu-standarti-b> , що пропонує аналіз методичного потенціалу модельних навчальних програм і підручників для 5-6 класу з усіх освітніх галузей, у тому числі громадянської та історичної.

На методичних ресурсах Академії української преси (<https://aup.com.ua/>) є рубрика «Медіаграмотність в умовах війни», де учительство може знайти нові розробки занять (https://toolbox.medialiteracy.org.ua/pred_met/mediagramotnist-v-umovah-vijny/page/2/?post_types=toolbox). Рубрика постійно оновлюється.

Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) у межах проєкту «Вивчай та розрзняй: інфо-медійна грамотність» розроблені онлайн курси, універсальні уроки, покликані допомогти критично аналізувати інформацію і бути стійкими до інформаційних впливів, навчальні й просвітницькі матеріали та курси з підвищення кваліфікації:

- онлайн курс з медіаграмотності «Very Verified» <https://study.edera.com/uk/courses/course/2118>. Курс надає практичні навички медійної та інформаційної грамотності. Курс розроблений спільно з платформою онлайн освіти EdEra та доступний трьома мовами – українською, англійською та

російською. Курс базується на новітніх розробках онлайн-навчання, таких як мобільне навчання, мікро-навчання та змішане;

- універсальний урок для учнів 8-11 класів: «Медіаграмотність під час війни: як вистояти в інформаційному потоці»
<https://drive.google.com/drive/folders/1dJj67HTGvcgIVdVEQntifL1RWLmkLbVS?usp=sharing>

- універсальний урок для учнів 8-11 класів: «Кібербезпека: навички, які захищають не тільки під час війни»
https://drive.google.com/drive/folders/1dJrKMfdp-FAdYtSd_AwnsE_13fqSbww7

- універсальний урок для учнів 8-11 класів: «Як українцям зберегти єдність: протидія стереотипам та мові ворожнечі»
<https://drive.google.com/drive/folders/1TsMNZFpNGMI4WH1ZCGhvo4cQqiDq9C06?usp=sharing>.

- набір для класної та позакласної роботи «Як аналізувати медіа критично»
https://filter.mkip.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/12d-s_universal_handouts-1.pdf Матеріали допоможуть розвивати в учнів навички критичного сприйняття інформації, зокрема вміння відрізняти факти від суджень, ідентифікувати різні види маніпуляцій (у заголовках, фото, відео, соціологічних даних) та прояви пропаганди і мови ворожнечі, ефективно шукати інформацію, безпечно комунікувати у соціальних мережах. Картки розроблені на основі прикладів, порівнянь та роз'яснень;

- просвітницьке відео «Корисні звички інформаційної гігієни на кожен день». Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=nIBXC59tkwg>

- «Набір вправ із медіаграмотності для батьківських зборів»
https://drive.google.com/drive/folders/1ljencs5TMYKitBpoaoK_9-eAqHjTj6Ns

- онлайн курси «Медіаграмотний спротив: будуємо аргументовані діалоги» та «Медіаграмотний спротив: спілкуємось на рівних». Курси покликані розвинути навички соціальної толерантності, побудови аргументованих діалогів, протидії мікроагресії та толерантного ставлення до гендерних особливостей співрозмовників. Онлайн курси зараховуються як курси підвищення кваліфікації (сертифікати ІМЗО на 0.5 кредита ЄКТС за кожен). Пройти навчання на курсі «Медіаграмотний спротив: будуємо аргументовані діалоги» можна за покликанням: <https://eduhub.in.ua/courses/onlayn-kurs-mediagramotniy-sprotiv-buduemo-argumentovani-dialogi>; на курсі «Медіаграмотний спротив: спілкуємось на рівних» - за покликанням: <https://eduhub.in.ua/courses/onlayn-kurs-mediagramotniy-sprotiv-spilkuyemos-na-rivnih>

Упродовж 2023/2024 навчального року в Україні традиційно відзначатимуть/вшановуватимуть **роковини важливих історичних подій**. Бажано, щоб вони знайшли відображення як на уроках історії, так і в позаурочній навчально-виховній діяльності.

Визначні/пам'ятні дати, які відзначатимуть/вшановуватимуть у 2023–2024 роках на державному рівні, визначено Постановою Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках».

Цьогоріч в Україні **День пам'яті жертв Голодомору** припадає на 25 листопада 2023 р. (традиційно – у четверту суботу листопада). Вшановуючи роковини Голодомору 1932–1933 рр. – геноциду Українського народу, особливу увагу слід приділити набуттю здобувачами/здобувачками освіти конкретно-історичних знань та осмисленню ними обставин виникнення, перебігу та наслідків сталінської політики творення голоду. Ефективним буде поєднання класних та позакласних заходів для активізації потенціалу педагогіки партнерства, поєднання зусиль учительства-учнівства-батьківства для кращого осмислення й передання пам'яті про голод-геноцид для усвідомлення учнями цінності власної держави, демократичних свобод, а також соціальної активності та відповідальності.

9 грудня 2023 р. у світі та в Україні згадуватимуть прийняття Генеральною асамблеєю Організації Об'єднаних Націй **Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього** (09.12.1948 р.). Важливо звернути увагу на те, що автор концепції геноциду Рафаель Лемкін досліджував це явище, зокрема, на прикладі Голокосту, та був одним із перших, хто запропонував кваліфікувати Голодомор 1932–1933 рр. в Україні як геноцид Українського народу. Обговорення положень та ідей Конвенції про геноцид є особливо актуальним в умовах повномасштабної війни російської федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., та супроводжується численними порушеннями прав людини, а вчинені збройними силами держави-агресора дії є геноцидом Українського народу згідно до Постанови Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України “Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні”» від 14.04.2022 р.).

У 2023/2024 навчальному році здобувачки/здобувачі освіти, учительки/учителі, науковиці/науковці закладів загальної середньої, професійної освіти та інших закладів можуть долучитися до:

- *VIII Міжнародного міждисциплінарного конкурсу наукових і мистецьких робіт імені Володимира Маняка та Лідії Коваленко*, що традиційно проводить Інститут історії України Національної академії наук України у співпраці з Міністерством освіти і науки України за підтримки Науково-освітнього консорціуму вивчення Голодомору (HREC) при Канадському інституті українських студій Альбертського університету;

- ювілейного, *XX Міжнародного конкурсу творчих робіт учнів, студентів та вчителів «Уроки війни та Голокосту – уроки толерантності»*, організаторами якого традиційно є Міністерство освіти і науки України та Український інститут вивчення Голокосту «Ткума».

Для належної організації вивчення історії та громадянської освіти, відзначення/вшанування визначних/пам'ятних подій учительство може скористатися **вебсторінками** офіційних інституцій та громадських об'єднань, зокрема:

Український інститут національної пам'яті: <https://uinp.gov.ua>

Інститут історії України Національної академії наук України: <http://history.org.ua>

Громадський проєкт «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт»: <http://likbez.org.ua>

Електронний архів українського визвольного руху: <http://avr.org.ua>

Історична правда: <https://istpravda.com.ua>

Локальна історія: <https://localhistory.org.ua/>

Україна Incognita: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita>

Матеріали для використання на уроках, під час організації дебатів, дискусій тощо можна знайти на **ютуб каналах**, присвячених актуальним питанням історії, а також новим підручникам і навчально-методичному забезпеченню вивчення історії:

ютуб канал «Історія без міфів» <https://www.youtube.com/@IstoriyaBezMifiv>

ютуб канал «Історія з Братами Капрановими» імені Т.Г. Шевченка
<https://www.youtube.com/@imtqsh>

ютуб канал «Ігор Щупак. Історія з історією»
<https://www.youtube.com/@HistoryShchupak>

ютуб канал Олександр Алфьоров
<https://www.youtube.com/@OleksandrAlforov>

ютуб канал «Реальна історія» Акім Галімов
<https://www.youtube.com/channel/UCdlVTngmxbh0oNE1pCwS64g>

ютуб канал «Цікава історія» <https://www.youtube.com/c/ЦікаваІсторія>

ютуб канал WAS: Популярна історія
<https://www.youtube.com/channel/UCReA6NV7ITl3m9PHybLD9sg>

та ін.

ОСНОВИ ПРАВОЗНАВСТВА

Правознавство як навчальний предмет сприяє особистісному розвитку і творчій самореалізації кожного учня/учениці через визнання загальнолюдських цінностей, здатності розуміти й оцінювати правові явища та процеси, формувати критичне мислення, аналізувати життєві ситуації відповідно до чинних правових норм.

У 2023/2024 навчальному році чинними є навчальні програми «Основи правознавства. 9 клас» та «Правознавство (профільний рівень). 10-11 класи». Програми розміщено на офіційному вебсайті Міністерства.

В умовах правового режиму воєнного стану у законодавстві України, починаючи з 24 лютого 2022 року, були прийняті норми тимчасового характеру. Зокрема, це стосується примусового відчуження майна, управління об'єктами державної і комунальної власності, оподаткування, надання адміністративних послуг тощо. У зв'язку з цим, при ознайомленні учнів/учениць із станом поточного законодавства варто співставляти та порівнювати дію постійних і тимчасових правил, норм та процедур.

При проведенні уроків у 10 класі, присвячених військовій службі, рекомендуємо постійно моніторити зміни до військового законодавства України щодо особливостей призову на строкову військову службу, проходження військової служби, звільнення з військової служби, порядку здійснення мобілізаційних заходів на особливий період, соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Доцільно також звертати увагу на зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального

кодексу України в частині юридичної відповідальності військовослужбовців в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (наприклад, Закон України від 13.12.2022 №2839-IX).

При вивченні тем, присвячених конституційним правам і свободи людини і громадянина вважаємо за доцільне окрему увагу звернути на Закон України «Про медіа» від 13.12.2022 №2849-IX, в якому закріплено новітнє правове регулювання реалізації права на свободу вираження поглядів, права на отримання різнобічної, достовірної та оперативної інформації, забезпечення плюралізму думок і вільного поширення інформації, захист національних інтересів України та прав користувачів медіа-сервісів.

1 липня 2023 року передбачено набрання чинності Закону України «Про національні меншини (спільноти) України», в якому визначено поняття «національна меншина (спільнота)», права, свободи та обов'язки осіб, які належать до національних меншин (спільнот), а також порядок здійснення державної політики у даній сфері. Важливо пам'ятати, що наведеним законом передбачено втрату чинності Закону України «Про національні меншини в Україні» від 25.06.1992 року.

Кабінетом Міністрів України продовжено режим надзвичайної ситуації в єдиній державній системі цивільного захисту та карантин на всій території України через COVID-19 до 30 червня 2023 року. З огляду на це слід врахувати, що після можливого припинення дії вказаного карантину, дія тимчасових правових норм, які були прийняті у законодавстві України, починаючи з 12 березня 2020 року, завершиться, що означатиме застосування правових норм загальної дії.

У навчанні правознавства слід акцентувати увагу на правах людини як наскрізному компоненті всіх навчальних предметів і курсів. Відповідно до Указу Президента України №119 «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 року, зміст освіти повинен включати формування в учасників освітнього процесу поваги до прав людини, її гідності, засад демократії, ненасильницької культури та культури доброчесності. Важливо забезпечити формування цінностей та світогляду здобувачів освіти як невід'ємних складників компетентнісного підходу, а також імплементувати в освітній процес положення Всесвітньої програми освіти у сфері прав людини та Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти в галузі прав людини.

Для формування безпечної поведінки учнів в Інтернеті помічними ресурсами будуть посібники, розроблені / перекладені українською мовою за сприяння Координатора проектів ОБСЄ в Україні, а саме:

- «Онлайн» – друге оновлене видання навчально-методичного посібника «Керівництво із соціальнопедагогічного супроводу формування безпечної поведінки підлітків в інтернеті»
<https://www.osce.org/files/f/documents/0/f/483533.pdf>;

- «Інтернет, який ми хочемо – посібник для учителів» (The Web We Want):
http://www.webwewant.eu/documents/10180/973204/Handbook_teachers_lesson_plans_all_UA.pdf/87b2bd1c-bcab-4701-8017-19dff1887003;

- «Інтернет, який ми хочемо – посібник для підлітків» (The Web We Want): http://www.webwewant.eu/documents/10180/945868/WebWeWant_youthUA.pdf/b5d8c012-ff53-40d0-967e-e0dc32ffcb22

Для посилення практико-орієнтованого складника навчання, розробки та проведення практичних вправ із прав людини помічним буде посібник, розроблений Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ спільно з Радою Європи, Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини та ЮНЕСКО «Освіта у сфері прав людини у шкільній системі Європи, Центральної Азії та Північної Америки: збірник прикладів успішних практик». <http://www.osce.org/ru/odihhr/102230?download=true>.

Також корисним буде оновлений посібник з освіти з прав людини за участю молоді «Компас», виданий у межах проекту Ради Європи «[Молодь за демократію в Україні](#)», що реалізується у межах Плану дій Ради Європи для України на 2018–2022 роки та ґрунтується на попередньому досвіді та продуктивній двосторонній співпраці Ради Європи та Міністерства молоді та спорту України у межах Рамкової програми співробітництва в галузі молодіжної політики між Радою Європи та Міністерством молоді та спорту України на 2016–2020 роки. <https://www.coe.int/uk/web/compass>

Для наскрізного викладання прав людини у межах курсу «Основи правознавства» для 9 класу та предмета «Правознавство» (профільний рівень) для 10-11 класів важливо підтримувати рівень компетенцій учнів у цій царині. Помічним у цьому контексті стане онлайн-курс «Права людини в освітньому просторі», розроблений Координатором проектів ОБСЄ в Україні спільно зі студією онлайн освіти EdEra за підтримки Міністерства освіти і науки України та рекомендований Міністерством. Курс допоможе учням зрозуміти сутність та еволюцію концепції прав людини; права кожної людини та особливості прав дитини; умови обмеження прав та їхнє гарантування державою; права учасників освітнього процесу, зокрема, в Інтернеті; ідею освітнього закладу, дружнього до дитини; стан дотримання прав у закладі освіти; механізми захисту прав людини в Україні https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EDERA_OSCE+HRE101+2019/about.

Курс стане у пригоді під час викладання правознавства чи позакласної правової роботи; його можуть зараховувати заклади післядипломної педагогічної освіти при проходженні вчителем курсів підвищенні кваліфікації (за умови отримання сертифіката).

В умовах війни актуальним є курс за вибором «Міжнародне гуманітарне право» (для учнів 10 (11) класів закладів загальної середньої освіти), програма якого рекомендована Міністерством. Вивчення курсу спрямоване на вироблення в учнів стійкої зацікавленості проблемами міжнародного гуманітарного права; формування вміння використовувати гуманістичні цінності як базові в повсякденному житті і в подальшій професійній діяльності, вести діалог, спілкуватися з носіями різних культур і цінностей; розвиток культури ненасильницьких відносин, вміння аналізувати власні погляди тощо.

Українською Гельсінською спілкою з прав людини та Національним Товариством Червоного Хреста в Україні за підтримки Міністерства розроблено

посібник та онлайн курс «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право». Їх завдання – сприяти формуванню громадянської компетентності учнів через опанування комплексом знань, вмінь і ставлень, які просувають ідею людяності і формують запит щодо зменшення насильства під час збройного конфлікту, нетерпимого ставлення до воєнних злочинів, подолання безкарності та постконфліктного врегулювання і впровадження перехідного правосуддя.

Курс розрахований на 17 навчальних годин і складається із 10 тем / модулів, має вступ та урок узагальнення. Кількість годин на вивчення кожної теми – орієнтовна. Вчитель може самостійно планувати освітній процес залежно від поставлених завдань, наявності навчального часу та особливостей учнівського колективу. Цей курс може вивчатися як курс за вибором у 10-11 класах, поглиблений модуль у курсі правознавства, використовуватися як програма тематичного гуртка тощо.

Для проведення цікавих та практичних уроків із правознавства можна використовувати матеріали Освітнього центру, що офіційно відкрився у Верховній Раді України 19 липня 2019 року. Його мета – підвищення довіри громадян до Верховної Ради України через ознайомлення їх з роботою парламенту та депутатського корпусу. Головною цільовою аудиторією Освітнього центру Верховної Ради України є молодь, зокрема школярі та студенти. https://iportal.rada.gov.ua/documents/origin_docum/2592.html

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

У 2023/2024 навчальному році чинною є навчальна програма «Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас» для закладів загальної середньої освіти. Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства.

Громадянську освіту в закладах загальної середньої освіти не варто обмежувати урочною діяльністю. Зміст такої освіти передбачає наскрізну реалізацію її завдань на всіх рівнях освітнього процесу: навчанні, позакласній роботі, виховному середовищі закладу освіти, соціальному партнерстві з місцевою громадою та батьками й оточенням учнівства.

Всеукраїнською Асоціацією викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба» на основі багаторічного досвіду імплементації освіти для демократичного громадянства в Україні, створено онлайн-платформу підручника з громадянської освіти для 10-класу www.citizen.in.ua. Зокрема, на платформі www.citizen.in.ua працює онлайн курс з громадянської освіти для учнів 10 класу, що складається з 60 інтерактивних відеоуроків від кращих вчителів громадянської освіти України.

Крім того, Асоціація «Нова Доба» створила 10 порад щодо вивчення громадянської освіти у 2023-24 навчальному році.

- 1. Обговорення новин.** На початку всіх уроків з громадянської освіти, незалежно від теми, варто обговорювати з дітьми щоденні новини, не приховувати від них правди, навіть якщо за нею криються важкі для суспільства факти й події. Діти та молодь, котрі вміють аналізувати медіапродукти, критично мислити, можуть також доносити своїм рідним об'єктивну інформацію про підступи російської пропаганди в

інформаційному просторі.

2. **Рефлексія про війну.** На уроках громадянської освіти варто надавати дітям можливість ділитися своїми враженнями та переживаннями від сучасної воєнної дійсності в Україні. До таких форм роботи варто залучати також шкільних психологів.
3. **Досвід інших країн.** У класи повернуться учні, котрі перебували в інших країнах Європи. Важливо на уроках громадянської освіти забезпечити їм позитивну ресоціалізацію у стіни рідного освітнього закладу. Варто залучати набутий ними досвід для обговорення з учнями класу на уроках громадянської освіти.
4. У матеріалах курсу громадянської освіти, котрі присвячені питанням **національної ідентичності**, необхідно звертати увагу учнів/учениць на такі явища як солідарність, соборність і багатокультурність українського суспільства. Варто здійснювати разом із дітьми порівняльний аналіз домінуючих суспільних цінностей у тоталітарній країні-агресорці росії, з одного боку, та Україні й інших демократичних країнах Європи та світу, з іншого.
5. В умовах воєнного стану пріоритетним є ознайомлення дітей із основними засадами міжнародного **гуманітарного права**, зокрема питаннями, котрі стосуються захисту прав жертв війни та цивільних осіб в умовах збройного конфлікту.
6. У тематичному блоці «Демократичне суспільство» варто зосередити увагу на ролі громадських організацій, місцевої громади у ході згуртованого опору ворогу та на особливу роль **волонтерства** як важливої складової громадянської культури.
7. В рамках вивчення розділу «**Медіаосвіта**» і курсу загалом варто артикулювати увагу учнів/учениць на агресивних проявах інформаційних війн в онлайн-просторі, інформаційних маніпуляціях, пропаганді, набуттю практичних навиків інформаційної безпеки.
8. Важливими для учнів/учениць є знання щодо особливостей **функціонування економіки в умовах війни** та основи фінансової грамотності. У цьому вимірі варто акцентувати увагу на особливостях ведення домогосподарства в умовах воєнного стану, в зоні бойових дій, в окупації, під час евакуації та в тилу.
9. У ході вивчення громадянської освіти важливо пропонувати учням використовувати відповідні **освітні онлайн ресурси**, зокрема матеріалами молодіжного сайту www.citizen.in.ua
10. **Підвищення кваліфікації** вчителів громадянської освіти здійснюється у форматі активної співпраці педагогів із різних областей України «Команда UA» www.komanda.novadoba.org.ua, що пройшло успішну апробацію й продовжиться у 2023-2024 н.р.

Всеукраїнською спілкою викладачів суспільних дисциплін і громадянської освіти на основі багаторічного досвіду впровадження громадянської освіти в систему освіти України та підручникотворення було розроблено підручник для студентів ЗВО «Громадянська освіта та методика її навчання»

<https://go.gromadosvita.org.ua/>. Цей підручник є корисним ресурсом для вчителів у галузі громадянської освіти, спробою представити сучасний підхід та методики викладання громадянської освіти. Його зміст відповідає запитам сучасної системи освіти і є компетентнісно орієнтованим.

Під час вивчення Розділу 7 «Україна, Європа, світ» актуально використовувати посібник для вчителя «НАТО – сила, що захищає мирних громадян» (<https://natodef.gromadosvita.org.ua/index.html>). Матеріали, вправи та завдання посібника можуть бути використанні під час підготовки вчителя до уроку. Підготовка та видання посібника стало можливим завдяки фінансовій підтримці уряду Великої Британії в рамках проекту «НАТО, СИЛА ЩО ЗАХИЩАЄ МИРНИХ ГРОМАДЯН».

У контексті російської-української війни та інформаційної агресії росії особливе місце посідає медіаграмотність. На методичному ресурсі АУП <https://toolbox.medialiteracy.org.ua/> в рубриці «Медіаграмотність в умовах війни» розміщені розробки занять https://toolbox.medialiteracy.org.ua/predmet/mediagramotnist-v-umovah-vijny/page/2/?post_types=toolbox.

На базі онлайн-бібліотеки з медіаосвіти АУП є портал «Медіаосвіта та медіаграмотність» (<http://www.medialiteracy.org.ua>) як інтерактивна платформа для спілкування медіа педагогів, де розміщено відео архівом, новини медіаосвіти, електронна бібліотека, календар подій, плани уроків, презентації ТРОШО Р. 2023. <https://www.medialiteracy.org.ua/> як інтерактивна платформа для спілкування медіа педагогів, де розміщено відео архівом, новини медіаосвіти, електронна бібліотека, календар подій, плани уроків, презентації ТРОШО Р. 2023. <https://www.medialiteracy.org.ua/> як інтерактивна платформа для спілкування медіа педагогів, де розміщено відео архівом, новини медіаосвіти, електронна бібліотека, календар подій, плани уроків, презентації ТРОШО Р. 2023.

Рекомендуємо врахувати під час проведення уроків з теми «Лобювання інтересів та корупція» в курсі «Громадянська освіта (інтегрований курс)» в закладах середньої освіти та закладах професійної та професійно-технічної освіти наступне: звернення до поняття доброчесності як позитивної концепції, що популяризує дотримання правових та етичних стандартів, замість корупції як негативного явища, яке підриває суспільний устрій; звернення уваги учнів на поняття доброчесності та доброчесної поведінки; акцентування уваги на необхідності дотримання доброчесної поведінки у повсякденному житті; ознайомлення учнів/учениць із наявними інструментами запобігання корупції та можливостями їх використання. Для підготовки уроків рекомендуємо використовувати інформаційні матеріали, розміщені на [сайті](#) Офісу розбудови доброчесності при Національному агентстві з питань запобігання корупції, а також [методичні рекомендації](#) до проведення антикорупційних уроків.

Програма підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа», яка реалізується Європейським Центром ім. Вергеланда, Радою Європи та Міністерством освіти і науки України, створює можливості для професійного зростання вчителів та розробляє навчальні матеріали для використання на уроках, зокрема, історії та громадянської освіти.

Професійний розвиток вчителів: програма пропонує вчителям можливості для професійного зростання та підвищення кваліфікації через масові онлайн курси та фасилітовані змішані курси. Навчальні програми цих курсів спрямовані на поглиблення знань в галузі історії та громадянської освіти, ознайомлення зі сучасними підходами до компетентнісного навчання та оцінювання.

У рамках Програми експерт_ки створили цикл онлайн курсів «30 кроків до нової української школи: навчаємо громадянина». До циклу входять:

«Стартуємо до успішної школи» (https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:EWC+DS101+2020_T3/about).

Цей курс допоможе розібратися з тонкощами філософії Нової української школи. Пояснить, як нові ціннісні засади перетворити в щоденну шкільну практику, як за допомогою простих і ефективних прийомів формувати активну громадянську позицію учнів. Розкаже, як вибудовувати якісне освітнє середовище в класах, коридорах і на подвір'ї школи. Він радить, як йти в ногу з часом, втілювати на практиці можливості шкільної автономії й академічної свободи.

«Успішне вчителювання – прості рецепти на щодень» (https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:EWC+DS101+2021_T1_3/about).

Метою цього курсу є підготувати педагогів до реалізації положень концепції “Нової української школи” на рівні середньої освіти, зокрема, до компетентнісного навчання й розвитку ключових громадянських і соціальних компетентностей на всіх предметах та під час позакласної роботи. Онлайн-курс дає поради практикам від практиків, щоденно задіяних у роботі школи. Курс допоможе розібратися з вимогами до формування громадянських і соціальних компетентностей учнів, розповість про оптимальні методи формування цих компетентностей як на уроках, так і під час позакласної діяльності. Він підкаже, як цікаво провести урок та які методи формувального оцінювання застосувати в тій чи іншій навчальній ситуації. Також він допоможе запланувати подальше професійне зростання у сфері формування громадянських і соціальних компетентностей учнів.

«Школа та громада для дитини» (https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:EWC+DS101+2021_T1_4/about).

Цей курс має на меті допомогти педагогам розширити освітній простір для формування соціальних та громадянських компетентностей завдяки співпраці з громадою. Він допоможе вповні реалізувати громадянську та історичну галузь Державного стандарту базової середньої освіти, яка містить багато конкретних результатів, які можна розвинути та побачити саме через співпрацю з місцевою громадою та громадську активність учнів. Завдяки курсу вчителі зрозуміють, як подолати найбільш згадувані проблеми сучасної школи - пасивність, безвідповідальність та байдужість учнів. Курс навчить розвивати в учнів вміння брати відповідальність, працювати в команді, усвідомлювати важливість своїх дій та застосовувати свої знання на практиці.

«Шкільне життя онлайн» (https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:EWC+SL_ONLINE101+2022_T1/about). Цей курс ознайомить із поняттям освіти для цифрового громадянства та його окремими складниками. Він допомагає впоратися із викликом, який становить для громадянської освіти активна цифровізація суспільства. Сучасна людина потребує знань і навичок для безпечної присутності та ефективної діяльності в онлайн-просторі. Згідно з моделлю освіти задля цифрового громадянства Ради Європи, розвиток громадянських компетентностей у цифрову добу повинен зокрема, включати навчання учнів/учениць онлайн-участі у демократичних процесах, реалізації та захисту прав людини, безпечної та відповідальної поведінки онлайн, вмінь формувати і підтримувати власну цифрову репутацію, правильно розподіляти цифрове навантаження.

Крім цього, Програма пропонує участь у безкоштовних фасилітованих курсах підвищення кваліфікації онлайн за такою тематикою:

Розвиток громадянських компетентностей на різних предметах. Курс, створений для вчителів-предметників. Мета: підготовка педагогів до реалізації положень концепції Нової української школи на рівні базової середньої освіти, зокрема, до наскрізного розвитку ключових громадянських та соціальних компетентностей (на всіх предметах).

Розвиток громадянських компетентностей через роботу учнівського самоврядування. Курс створений для керівників ЗЗСО та ЗП(ПТ)О, їхніх заступників з виховної роботи, класних керівників, педагогів організаторів та інших освітян, які організують роботу учнівського самоврядування в школі. Мета: запропонувати шляхи практичної організації та налагодження роботи учнівського самоврядування в закладах загальної середньої освіти з фокусом на розвиток громадянських компетентностей учнів та побудову співпраці учасників освітнього процесу задля створення та розвитку якісного, безпечного і комфортного шкільного середовища.

Шкільне життя онлайн: як вчити і вчитися із задоволенням? Курс створений для вчителів-предметників. Особливо корисним буде для тих, хто працюватиме з 5 класами за програмою НУШ. Мета: підвищити рівень цифрової компетентності освітян; допомогти в освоєнні онлайн-інструментів для синхронного та асинхронного онлайн-навчання, а також для формувального оцінювання онлайн.

Реєстрація на курси можлива у вересні та лютому. Більше інформації – на сторінці Програми <https://www.schools-for-democracy.org/>.

Розробка та поширення навчальних ресурсів: Програма спільно з експертами розробляє та поширює якісні навчальні матеріали, які допомагають вчителям ефективно проводити уроки історії та громадянської освіти. Ці матеріали доступні онлайн у збірці інтерактивних вправ для розвитку громадянських компетентностей на уроках різних предметах, т.зв. Тулбоксі для вчителів <https://www.schools-for-democracy.org/onlain-resursy/toolbox>.

Крім цього, Програма підтримує інноваційні підходи й творчих вчителів. Через творчі майстерні в рамках Програми активні вчителі можуть створювати власні розробки та публікувати їх у Тулбоксі.
